Bauer, Jaroslav

Syntaktické otázky v slovanském jazykovém atlase

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference, 17.-21.IV.1961.* Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 412-415

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/119458
Access Date: 30. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SYNTAKTICKÉ OTÁZKY V SLOVANSKÉM JAZYKOVÉM ATLASE

JAROSLAV BAUER (Brno)

1. Zařazení syntaktických otázek do slovanského jazykového atlasu je velice potřebné a bude přínosem pro další syntaktické bádání. Mezi slovanskými jazyky a dialekty jsou v syntaxi značné rozdíly, souhrnně dosud nezachycené Pro národní atlasy je syntax méně vděčným polem, protože v rámci jednoho jazyka je syntaktická diferenciace zpravidla méně výrazná; proto se v nich většinou obrací pozornost jen na několik jevů. Pro každý jazyk to jsou jevy jiné, takže je nelze konfrontovat a vytvořit si aspoň přibližnou představu o syntaktické diferenciaci slovanského jazykového území, jak je to v jisté míře možné u hláskosloví, morfologie a lexika. Už to podtrhuje nezbytnost zařazení syntaktických jevů do programu výzkumu, nezbytnost daleko naléhavější než u všech jiných mluvnických jevů. V rámci celoslovanském je syntaktické rozrůznění skutečně pronikavé, a hranice jevů se přitom často nekryjí s hranicemi jazyků, takže tu jazykově zeměpisné zkoumání ukáže zajímavé souvislosti, stupňovité přechody apod.; v tom všem se odrážejí vztahy a historické osudy slovanských národů, podobně jako v diferenciaci lexikální, hláskoslovné a tvaroslovné. Připomeňme aspoň různé rozšíření nesponového přísudku v přítomném čase, rozsah neosobních vět, využití infinitivu, rozšíření záporového genitivu, rozdíly ve spojkách a relativech atd.[1] Jde tu často o rozdíly velice staré a výrazné, jindy zase později vzniklé — v obojím případě však důležité pro osvětlení vývoje slovanských jazyků.

Získaný obraz doplní a v lecčems opraví také typologickou klasifikaci slovanských jazyků, opírající se zatím většinou jen o jevy hláskoslovné a tvaroslovné, a to ještě převážně jen ze spisovných jazyků.

2. O potřebě srovnávacího a jazykově zeměpisného zachycení syntaxe slovanských dialektů bude sotva kdo pochybovat. Vyskytují se však pochybnosti, je-li to úkol skutečně realizovatelný. Námitky jsou několika druhů a je třeba se u nich zastavit.

Nejzávažnější je snad námitka, že nemůžeme sestavit slovanský syntaktický dotazník, když neznáme dosud v dostatečné míře syntax jednotlivých

[1] Viz J. Bauer, *Otázka syntaktických jevů v slovanském jazykovém atlase*, Slavia 28, 1959, 607—616.

slovanských nářečí. Z čeho vycházet, o co se opírat při výběru jevů a zpracování otázek?

Nedostatečné zpracování syntaxe slovanských dialektů je jistě značná překážka, ale není — podle mého soudu — nijak nepřekonatelná. Celkovou představu o diferenciaci slovanských nářečí v základních syntaktických jevech si komparatista může udělat, a než přikročí k formulaci otázky, může si předpoklady ověřit pokusnou excerpcí nářečních textů. Kromě toho musí být dotazník výsledkem spolupráce syntaktiků z různých slovanských zemí, a každý z nich se jistě může dosti dobře orientovat v situaci nářečí svého jazyka — jde jen o to, aby každý návrh byl všestranně posouzen, podle potřeby doplněn nebo i pozměněn. Ostatně — kdybychom stav v nářečích již důkladně znali, nač bychom prováděli výzkum? Je možné, že se nám některé otázky nepovedou nebo že pomineme některé důležité jevy; ale v dotazníku nemůže tak jako tak být celá syntax, nýbrž jen vybrané jevy.

Druhá námitka se týká zachytitelnosti odpovědí. Při krátkodobém průzkumu prý nebude možno syntaktické jevy zachytit. O tom promluví dr. Chloupek, proto tuto otázku pominu. Jde tu však o věc ještě závažnější: získané odpovědi musí být rovnocenné, souměřitelné z celého slovanského území, přestože je bude zachycovat mnoho explorátorů. Jistě nedostaneme ze všech míst tutéž větu, totéž souvětí nebo totéž slovní spojení (tak jako získáváme týž tvar slova, totéž slovo apod.). Ale o to ani nejde. Jde o zachycení syntaktického jevu, ne toho nebo onoho jeho představitele — a také mapovat se bude jistě obvykle jev (asi značkou), a nikoli věta nebo slovní spojení. Aby představitelé jevu byli skutečně srovnatelní, toho dosáhnout můžeme; záleží zde na správné formulaci otázek a na metodické přípravě explorátorů.

V dotazníku budou většinou slova a tvary, které je nutno zachytit (s vysvětlivkami pro explorátora, o jaký jev při tom jde). V syntaxi by to bylo také možné — mohli bychom na prvém místě uvést vzorové věty nebo vzorová slovní spojení, a pak k nim připojit vysvětlivky. Tak např. otázka na různé podoby zjišťovacích otázek by vypadala takto: *„Byl (nebyl) u vás náš chlapec? // Byl-li (Nebyl-li)... // Či byl... — Šel už Ivan do města? // Ivan už šel do města?* Vysvětlivky pro explorátora: Předmětem zkoumání jsou zjišťovací otázky bez zvláštního citového zabarvení. Určete: a) poměr otázek bez částic a s částicemi; b) polohu částic a pořádek slov v otázkách bez částic.“ Explorátor by se přirozeně snažil zachytit nářeční znění vzorových vět, takže odpovědi by si byly velmi blízké. Ale hrozí tu nebezpečí, že se objektu napoví odpověď — anebo že dokonce dojde k překládání vzorových vět do nářečí. Kromě toho se snadno může ve vzorových větách na některou důležitou konstrukci zapomenout, a pak by se nezachytila vůbec.

Za vhodnější považujeme druhý způsob: nejprve obecně formulovanou otázku na daný jev (určenou ovšem explorátorovi a nikoli objektu), pak příkladové věty a vysvětlivky. Např. v našem případě by otázka mohla znít takto: „Užívá se ve zjišťovacích otázkách bez citového zabarvení částic? Jaký je vzájemný poměr otázek

bez částic a s částicemi? Na jakém místě ve větě (a za jakým slovem) stojí částice? Jaký je obvyklý slovosled (zejména poloha přísudkového slovesa) v otázkách bez částic?" Pak by následovaly příklady, třebas ty uvedené, a vysvětlivky: „Užívá-li se v nářečí několika částic bez citového zabarvení, určete jejich vzájemný poměr; všimněte si, není-li rozdíl mezi otázkami kladnými a zápornými. V otázkách bez částic může být slovosled stejný jako ve větách oznamovacích, nebo může být ustálen jiný pořádek slov (zvl. s přísudkovým slovesem na prvním místě). U příklonných částic si všimněte, kladou-li se pravidelně za sloveso nebo i za jiná slova."

Taková formulace otázek, po níž mají příklady jen funkci ilustrace, umožní, aby explorátor zachycoval jevy v souvislé řeči. A o to jde, nikoli o tytéž věty nebo tatáž slovní spojení. Je jen nutné, abychom dovedli otázku srozumitelně a přitom naprosto přesně formulovat. Na některé jevy budeme muset rezignovat, protože by otázka byla příliš složitá a nezaručovala by stejné výsledky od všech explorátorů.

Jak je důležité ptát se na jev a ne na konkrétní větu nebo slovní spojení, doložím na jednom příkladě. Když budeme chtít zjistit různé výrazové prostředky na místě supina po slovesech pohybu, těžko můžeme v příkladech vystihnout všechny předpokládané odpovědi. Naproti tomu na otázku, jak se vyjádří děj, který někdo jde, spěchá, odchází udělat, musí dát explorátor odpověď podle skutečného stavu v nářečí; na možné odpovědi ho ovšem v příkladech a poznámkách upozorníme. Tak budeme mít v odpovědích i infinitiv, i *da* s indikativem, i zbytky supina, i vedlejší věty, i konstrukce typu rus. *пойду отдохну*, atd. Musíme ovšem jít ve vymezení otázky do důsledků a upozornit, že je třeba zachytit a rozlišit slovesa dokonavá a nedokonavá atd. Podobných příkladů by bylo možno uvést mnoho.

Na co se budeme v otázkách ptát — na to, jak se vyjadřuje jistý jev, nebo na význam jistého výrazového prostředku?

Častěji asi na jev, protože tak dostaneme pozitivní odpovědi z celého slovanského jazykového území, a také otázka se lépe formuluje. Snadněji se zeptáte např. na to, jak se vyjadřuje srovnání při komparativu, než na funkce spojky *než* nebo genitivu apod. *(je větší než // jak já // он старше меня...)*. Ale to nijak nevylučuje ve vhodných případech i postup opačný. Dotazník je pracovní pomůcka a nemusí být celý založen na jednom principu; rozhodující je, aby umožnil co nejlépe získat odpovědi. Teprve mluvnické zpracování odpovědí musí být děláno metodicky jednotně.

3. Konečně je tu otázka, které jevy máme do syntaktického dotazníku pojmout. Pokusil jsem se na to odpovědět v citovaném článku ve Slavii (v. pozn. 1); proto jen shrnu hlavní zásady.

Je třeba vybírat jevy historicky nebo strukturně důležité, ve slovanských jazycích diferencované a mapovatelné. Na prvním místě to budou otázky týkající se větných typů podle modality i podle mluvnického členění, dále vyjadřování syntaktických vztahů a větných členů, a konečně otázky týkající se souvětí a spojovacích prostředků. Otázky významoslovné a otázky týkající se slovních spojení budou v menšině, protože mnoho z toho bude zachyceno již v morfologické části dotazníku (je

výhodné zjišťovat zároveň tvar i jeho funkci) nebo i v dotazníku lexikálním (tak např. rozsah neosobních vět slovesných bude možno zachytit při zjišťování názvů přírodních dějů). Dotazník bude tvořit jediný celek a odpovědí se bude všestranně využívat. Proto také není pro sestavení dotazníku nijak zvlášť důležité řešit otázku hranic mezi morfologií a syntaxí. I zde platí, že hlavním kritériem pro zařazení jednotlivých otázek do toho nebo onoho oddílu dotazníku nebudou úvahy rázu teoretického, ale praktického: v jakém kontextu a v jakých souvislostech lze otázku lépe formulovat, abychom snadněji získali odpověď.

4. Práce na přípravě slovanského jazykového atlasu pokročily už tak, že bude zapotřebí přistoupit i k pokusnému zpracování syntaktického dotazníku. Na červnovém zasedání Mezinárodní dialektologické komise v Praze mají být už vyjasněny hlavní zásady pro jeho sestavení. Proto je naše konference s velkou účastí československých i zahraničních syntaktiků vítanou příležitostí k výměně názorů o syntaktickém dotazníku a může v další práci pomoci.